

SAVE ŽALOJUSIŲ IR SAVĘS NEŽALOJUSIŲ NUTEISTŲJŲ VIDINĖS DARNOS IR SAVIGARBOS YPATUMAI

LORETA ZAJANČKAUSKAITĖ-STASKEVIČIENĖ

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ŽIVILĖ PŪKĖ

ALYTAUS PATAISOS NAMAI

Savęs žalojimas įkalinimo įstaigose sunkina reabilitacinį darbą, todėl ieškoma kognityvinių asmenybės struktūrų, kurias įmanoma koreguoti. Tyrime dalyvavo 285 nuteistieji. Rezultatai rodo, kad save žalojantiems, taip pat vyresnio amžiaus asmenims, įvykdžiusiems smurtinius nusikaltimus ir nuteistiems ilgesniam laikui, labiausiai reikia specialistų pagalbos – socialinių kompetencijų ugdymo ir kitokios vidinę darną skatinančios paramos.

ĮVADAS

Nuteistųjų savęs žalojimo atvejų įkalinimo įstaigose skaičius atspindi atliekamo socialinio-reabilitacinio, psichologinio darbo ir įstaigų režimo priežiūros rezultatus. Iki 2007 m. pataisos įstaigų pareigūnų darbas su žudyti ir save žaloti linkusiais asmenimis buvo reglamentuotas Laisvės atėmimo vietų apsaugos ir priežiūros instrukcijoje, patvirtintoje Kalėjimų departamento direktoriaus 2005 m. liepos 4 d. (įsak. Nr. 4/07-130), kurioje yra siaurai apibrėžti darbo su tokiais asmenimis ypatumai. Kadangi dirbant su save žaloti ir žudyti linkusiais asmenimis reikia nuoseklios ir konstruktyvios metodikos, buvo parengta „Savižudybių ir

savęs žalojimo laisvės atėmimo vietose prevencijos programa“ (2007 m. birželio 12 d., įsak. Nr. V-161).

Vis dėlto tenka pripažinti, kad nuteistųjų savęs žalojimas Lietuvoje dar mažai tyrinėjamas. Stinga tyrimų, kuriuose būtų analizuojama, kaip nuteistieji vertina savo galimybes, savybes ir vietą tarp kitų žmonių, kaip jie geba suprasti iš vidinės ir išorinės aplinkos ateinančius impulsus bei įveikti stresines situacijas. Minėtos vidinės darnos ypatumai ir savigarba glaudžiai siejasi su asmens prisitaikymo kokybe. Kadangi tai daugiausia yra kognityvinės struktūros, galima tikėtis šiuos ypatumus koreguoti. Kad socialinės reabilitacijos specialistų darbas būtų veiksmingesnis, tikslinga tirti nuteistuosius ir išsiaiškinti aktualiausias darbo sritis.

SAVĖS ŽALOJIMAS

Laisvės atėmimo bausmė – tai asmens izoliavimas nuo visuomenės, atskyrimas nuo artimųjų, perkėlimas į griežtai reglamentuotą, suvaržytą ir ribotą nuteistojo pasaulį. Siekiant pakeisti nuteistojo savimone, kad šis suvoktų savo netinkamą elgesį, jis izoliuojamas nuo ankstesnės aplinkos, keičiasi asmens statusas, vertybių sistema, įsitikinimai. Nuteistųjų aplinka nepalanki jų dvasiniam augimui, nors būtent to iš nuteistųjų tikimasi. Tyčinis savęs žalojimas įkalinimo įstaigose – dažnai pasitaikantis reiškinys, neproporcingai dažnesnis negu visoje populiacijoje (Humber et al., 2011; Ramluggun, 2011). Tyrimai rodo, kad nuteistųjų savęs žalojimas sudaro pusę visų patirtų traumų, dėl kurių nuteistieji pristatomi gydyti į laisvės atėmimo vietų ligoninę (Brooker et al., 2002). Suprantama, kad pataisos įstaigų darbuotojams (psichologams ir socialinės reabilitacijos būrių darbuotojams) svarbu laiku suteikti pagalbą nuteistiesiems, imtis veiksmingų priemonių, kad žalojimosi būtų galima išvengti, atpažinti pavojaus ženklus.

Savęs žalojimas apibrėžiamas kaip sąmoningai atliekami veiksmai, nukreipti prieš save, nesukeliantys mirties. Nuteistieji save žaloti gali dėl labai įvairių priežasčių: ketindami nusižudyti, norėdami išsivaduoti iš kankinančios vidinės būsenos, nusivylę, siekdami parodyti kitiems, kaip blogai jaučiasi, stengdamiesi suvaldyti tarpasmeninius santykius (Ramluggun, 2011), siekdami reguliuoti afektines reakcijas, kontroliuoti aplinką ar kitus asmenis (Jeglic et al., 2005; Bandzevičienė,

Tamulevičienė, 2009). Nuteistieji save žaloja tada, kai kitomis priemonėmis negali patenkinti savo poreikių. Sukeldami sau išorinį skausmą, jie bando nukreipti dėmesį nuo vidinės kančios (Kenning et al., 2010).

Tyrimai atskleidžia šiuos savęs žalojimo rizikos veiksnius: socialinės paramos stoka arba silpni ryšiai su artimaisiais, ankstesni teistumai, ankstesni bandymai save žaloti (Jeglic et al., 2005; Laskytė, Žemaitienė, 2009), priklausomybė nuo alkoholio ar narkotinių medžiagų, agresyvumas (Sakelliadis et al., 2010), vyriška lytis, jaunesnis amžius, žemesnis išsilavinimas, įkalinimas už smurtinius nusikaltimus, įkalinimas ilgiam laikui (Bandzevičienė, Tamulevičienė, 2009; Stanionytė, Zajančauskaitė-Staskevičienė, 2010).

NUTEISTŪJŲ VIDINĖS DARNOS BRUOŽAI

Su pastoviu psichologiniu diskomfortu ir negebėjimu jo įveikti yra susijęs žemas vidinės darnos lygis (Savolainen et al., 2005). Vidinė darna (angl. *sense of coherence*) literatūroje apibūdinama kaip gebėjimas suvokti ir kontroliuoti aplinką, prasmės jausmas, optimizmas, ypatybė, kuri palaiko ir stiprina sveikatą ir pan. Nuo visuomenės izoliuotų žmonių, kurie atlieka bausmę įkalinimo įstaigose, tyrimo rezultatai parodė, kad vidinės darnos lygis yra susijęs su nusikaltimo pobūdžiu (Malinauskas ir kt., 2008). Pasak autorių, menka vidinė darna būdinga pusei (50 proc.) nuteistųjų už nužudymus ir 24 proc. nuteistųjų už vagystes arba plėšimus. Nustatyta, kad vidinės darnos komponento – gebėjimo kontroliuoti situaciją – stoka yra susijusi su nusikaltimo pobūdžiu, t. y. sunkesnis nusikaltimas siejasi su menkesniu gebėjimu kontroliuoti situaciją.

A. Antonovskis yra vienas iš sveikatos teorijų pradininkų, kuris išplėtojo salutogenezės teoriją. Vidinę darną jis apibūdino kaip visapusišką žmogaus gyvenimo orientaciją ir išskyrė tris pagrindinius jos komponentus (Antonovsky, 1995). Pirmasis darnos komponentas – aiškumo jausmas, suprantamumas – atspindi kognityvinį aspektą. Juo pasižymintis žmogus yra tikras, kad iš vidinės ir išorinės aplinkos ateinantys impulsai yra suprantami, paaiškinami ir tikėtini. Toks žmogus supranta daugelį aplinkos reikalavimų, o jei nesupranta, prašo kitų jam padėti ir paaiškinti.

Antrasis vidinės darnos komponentas – gebėjimas kontroliuoti

situaciją – atspindi žmogaus elgesio aspektą. Žmogus, kuris geba gerai kontroliuoti situaciją, tiki, jog pats galės išspręsti problemą arba prašyti pagalbos ir jos sulaukti. Kai nejaučiama vidinė kontrolė, žmogus patiria, kad yra valdomas įvykių, kad negali pasitikėti jam svarbiais žmonėmis arba gyvenimas jam yra neteisingas. Tai yra susiję ir su žema savigarba (Flensburg-Madsen et al., 2005; Fritz et al., 2010).

Trečiasis vidinės darnos komponentas – prasmingumo jausmas – atspindi motyvacinį aspektą, požiūrį, kad visi išoriniai ir vidiniai impulsai bei reikalavimai yra verti pastangų, pasiaukojimo, įsipareigojimų. Prasmingumo komponentas rodo, kaip individas vertina prisitaikymo poreikį ir prasmę.

Asmens savigarba – taip pat sudėtingas psichinis darinys, nusakantis, ką asmuo jaučia ir išgyvena savęs atžvilgiu. J. Malaškevičius (2006), tyręs nuteistųjų požiūrį į save ir savigarbą, nurodo, kad dauguma nuteistųjų save laiko visavertėmis asmenybėmis, kurios gyvenime „suklupo“. Per gyvenimą susiformavusi žema savigarba arba nuteistojo stigma gali sąlygoti savęs žalojimą (Young et al., 2006). Savigarba daugiausia lemia ir bausmę atlikusiųjų resocializacijos sėkmę (Bahr et al., 2010).

Taigi, vidinės darnos ypatumai ir savigarba glaudžiai siejasi su asmens prisitaikymo kokybe. Kadangi vidinės darnos komponentai ir požiūris į save daugiausia yra kognityvinės struktūros, galima tikėtis juos koreguoti. Kad socialinės reabilitacijos specialistų darbas būtų veiksmingesnis, tikslinga tirti nuteistuosius ir išsiaiškinti aktualiausias darbo sritis.

Tyrimo tikslas – įvertinti save žalojusių ir savęs nežalojusių nuteistųjų vidinės darnos ir savigarbos ypatumus. **Tyrimo hipotezė:** save žalojusių nuteistųjų vidinės darnos ir savigarbos rodikliai žemesni, palyginti su savęs nežalojusiais nuteistaisiais.

Tyrimo metodas. Vidinei darnai įvertinti buvo naudojamas A. Antonovskio Gyvenimo orientacijos klausimynas (SOC-29), kuriuo atskleidžiama, kiek asmuo yra pajėgus įveikti gyvenimo sunkumus. Klausimynas leidžia įvertinti kognityvinę konstrukta – vidinę darną (angl. *sense of coherence*). Kiekvienas klausimas yra vertinamas 7 balų skalėje: pavyzdžiui, „Kai bendraujate su žmonėmis, ar jaučiate, jog jie Jūsų nesupranta?“: 1 – niekada nejaučiu, 7 – visuomet jaučiu. Surinkta balų suma žymi bendrą vidinę darną, kurią sudaro trys subskalės: supratingumo,

situacijos valdymo ir kontrolės bei prasmingumo. Viso klausimyno Kronbacho alfa šiame tyrime yra 0,873. Savigarbai nustatyti naudotas M. Rosenbergo (1965) Savigarbos klausimynas, kurį sudaro 10 teiginių. Tiriamasis įvertina kiekvieną teiginį, pasirinkdamas vieną iš keturių galimų atsakymo variantų nuo 1 – „Visiškai sutinku“ iki 4 – „Visiškai nesutinku“. Šio tyrimo vidinis skalės patikimumo rodiklis Kronbacho alfa yra 0,791.

Tyrimo dalyvavo 285 pataisos namuose bausmę atliekantys, *ne pirmą kartą* nuteisti vyrai. Nuteistųjų amžius – nuo 19 iki 59 metų, vidurkis – 34,64 metai, standartinis nuokrypis – 9,17. Save žalojusių grupę sudarė 80 nuteistųjų, – jie, atlikdami bausmę, yra žalojęsi įvairias kūno vietas ar bandę nusižudyti, todėl yra įtraukti į didelės rizikos grupei dėl savęs žalojimo ar bandymo nusižudyti priklausančiųjų apskaitos žurnalą, jiems paskirta didesnė individuali priežiūra tam tikram laikotarpiui, ir šie asmenys bausmę atlieka kamerų tipo patalpose. Savęs nežalojusių grupę sudarė 205 nuteistieji, kuriems nebūdinga save žaloti; šie nuteistieji bausmę atlieka paskirtuose būriuose. Dažniau save žaloja vyrai, Lietuvoje daugumą nusikaltimų įvykdo ir bausmę pataisos namuose atlieka irgi būtent vyrai, todėl juos ir pasirinkome tirti.

Atliekant apklausą, kamerų tipo patalpose kalintys save žaloti linkę nuteistieji buvo kviečiami individualiai pasikalbėti tyrėjos kabinete, o nuteistieji, kuriems nebūdinga save žaloti, buvo kviečiami mažomis grupėmis, anketas pildė salėje stebint tyrėjai. Tyrėja žodžiu pristatydavo tyrimo tikslą – analizuoti nuteistųjų vidinės darnos ir savęs vertinimo ypatumus, paaiškino, kad duomenys bus nagrinėjami konfidencialiai, ir prašydavo sutikimo užpildyti parengtą klausimyną. Tiriamieji gana noriai pildė klausimyną, nes jame nebuvo klausama jų situacijoje „nesaugios informacijos“, užduodavo papildomų, jiems rūpimų klausimų, kurių dauguma nebuvo susiję su atliekamu tyrimu. 10 nuteistųjų atsisakė dalyvauti tyrime, motyvuodami, kad jiems tai nenaudinga, negaus už tai paskatinimo, neturi laiko, nenori ar pan.

Tyrimui atlikti buvo gautas Kalėjų departamento leidimas. Analizuojant duomenis, buvo remiamasi Kalėjų departamento prie LR taikomu rizikos veiksnių (teistumų skaičiaus, bausmės laiko) klasifikavimo būdu. Tyrimo duomenys buvo apdorojami statistinių programų paketo SPSS 15.0 versija. Tiriamųjų grupės buvo lyginamos pagal amžių, išsilavinimą,

teistumų skaičių ir bausmės laiką, analizuoti minėtų kintamųjų bei vidinės darnos skalių ir savigarbos rodiklių koreliaciniai ryšiai (χ^2 , Pirsono, Kendallo tau-c, Stjudento t kriterijai).

TYRIMO REZULTATAI

Save žalojusių ir savęs nežalojusių tiriamųjų grupės pagal amžių nesiskyrė. Pagal šeiminę padėtį abiejose grupėse daugiausiai buvo nevadusių ir išsiskyrusių nuteistųjų, statistiškai reikšmingo skirtumo tarp grupių nenustatyta. Grupės skiriasi pagal įgytą išsilavinimą ($\chi^2 = 10,77$; $df = 4$, $p = 0,029$). Save žaloję nuteistieji rečiau nei savęs nežalojusieji buvo vidurinio ir aukštesniojo išsilavinimo. Įdomu tai, kad tirtoje imtyje nebuvo nė vieno save žalojusio nuteistojo, baigusio aukštąjį mokslą. Nenustatyta skirtumų tarp grupių pagal bausmės laiką ir nusikaltimo pobūdį. Tiek save žaloję, tiek savęs nežaloję nuteistieji daugiausiai įvykdė nusikaltimų, susijusių su žmogaus nuosavybe, turbiniais interesais. Save žalojusių nuteistųjų teistumų skaičiaus vidurkis (7,04, $SD = 3,89$) yra aukštesnis negu savęs nežalojusių nuteistųjų (5,67, $SD = 2,89$); skirtumas statistiškai reikšmingas ($\chi^2 = 26,04$; $df = 14$, $p = 0,002$).

Save žalojusius ir savęs nežalojusius nuteistuosius pagal amžiaus vidurkį suskirstėme į dvi grupes: jaunesnio amžiaus (19–34 metų) ir vyresnio amžiaus (35–59 metų). Rezultatai parodė, kad jaunesnio amžiaus save žalojusių nuteistųjų bendros vidinės darnos ir savigarbos vertinimo balų vidurkiai yra reikšmingai aukštesni negu vyresnio amžiaus nuteistųjų ($t = 2,755$; $p = 0,007$). Jaunesnio amžiaus save žalojusių nuteistųjų vidinės darnos subskalių (supratingumo: $t = 2,826$; $p = 0,006$; prasmingumo: $t = 2,385$; $p = 0,020$) balų vidurkiai yra aukštesni negu vyresnio amžiaus nuteistųjų. Tačiau reikšmingo skirtumo, lyginant gebėjimą kontroliuoti situaciją tarp jaunesnio ir vyresnio amžiaus nuteistųjų, nenustatyta. Savęs nežalojusių nuteistųjų grupėje jaunesnio ir vyresnio amžiaus nuteistųjų vidinė darna ir savigarba nesiskyrė.

Palyginus bausmes už smurtinius ir nesmurtinius nusikaltimus atliekančių save žalojusių nuteistųjų vidinę darną ir savigarbą, reikšmingų skirtumų nenustatyta. Tačiau nustatytas ryšys tarp savęs nežalojusių nuteistųjų vidinės darnos prasmingumo ir nusikaltimo pobūdžio ($t = -2,228$, $p = 0,027$). Savęs nežaloję nuteistieji, atliekantys bausmę už

nesmurtinio pobūdžio nusikaltimą, pasižymi aukštesniu prasmingumo suvokimo lygiu negu atliekantys bausmę už smurtinį nusikaltimą.

Vidinės darnos ir savigarbos sąsają su teistumų skaičiumi nenustatyta nei save žalojusių, nei savęs nežalojusių nuteistųjų grupėse. Lyginant nuteistųjų trumpesniai (1–3 metai) ir ilgesniai bausmės laikui (4–15 metų) duomenis, save žalojusiųjų grupėje aukštesne savigarba pasižymėjo trumpesniai laikui nuteisti asmenys ($t = 1,990$, $p = 0,005$). Savęs nežalojusiųjų grupėje su trumpesniu bausmės laiku siejasi ryškesnis vidinės darnos prasmingumas ($t = 2,850$, $p = 0,005$).

Gauti rezultatai (1 lentelė) atskleidžia, kad save žaloję nuteistieji pasižymi žemesniais vidinės darnos ir savigarbos rodikliais negu savęs nežalojusieji.

1 LENTELĖ. SAVE ŽALOJUSIŲ IR SAVĖS NEŽALOJUSIŲ NUTEISTŲJŲ VIDINĖS DARNOS IR SAVIGARBOS RODIKLIŲ Palyginimas

Skalės	Save žalojusieji			Savęs nežalojusieji			t	P reikšmė
	Vidurkis	SD	N	Vidurkis	SD	N		
Bendros vidinės darnos skalė	108,48	26,99	80	131,07	23,03	205	-7,081	0,001
Supratingumo skalė	39,86	11,58	80	47,50	10,59	205	-5,330	0,001
Situacijos valdymo ir kontrolės skalė	37,46	10,46	80	45,95	8,70	205	-6,982	0,001
Prasmingumo skalė	31,15	9,36	80	37,61	7,78	205	-5,942	0,001
Savigarbos skalė	24,93	4,93	80	29,10	4,15	205	-7,224	0,001

REZULTATŲ APTARIMAS

Tyrėjai (Lohner, Konrad, 2006; Bandzevičienė, Tamulevičienė, 2009; Stanionytė, Zajančauskaitė-Staskevičienė, 2010) pateikia išvadas, kad jaunesnio amžiaus ir daugiau kartų teisti įkalinti asmenys save žaloja dažniau. Šio tyrimo rezultatai patvirtino tik tiesioginį savęs žalojimo ryšį su teistumų skaičiumi. Dauguma tyrimo dalyvių yra kalėjė jau daug kartų, – tikėtina, kad šis rizikos veiksnys turėjo daugiau įtakos

rezultatams nei amžius. 50 proc. šio tyrimo imties sudarė ketvirtą ir daugiau kartų teisti asmenys.

Tai, kad save žalojantys asmenys turi žemesnį išsilavinimą, patvirtina ir kiti tyrėjai (Stanionytė, Zajančkauskaitė-Staskevičienė, 2010; Bandzevičienė, Tamulevičienė, 2009). Manoma, kad aukštesnis išsilavinimas yra susijęs su labiau išlavintais gebėjimais spręsti problemas, kontroliuoti save ir aplinką. Tenka pripažinti, kad asmenys, atliekantys laisvės atėmimo bausmę, dažniau turi žemą išsilavinimą, todėl savęs žalojimas gali būti pasirenkamas kaip būdas išspręsti problemą, nežinant geresnių.

Nenustatyta statistiškai reikšmingo skirtumo tarp save žalojusių ir savęs nežalojusių atliekamos bausmės laiko, nors kiti tyrėjai tokį skirtumą nurodo ir daro išvadą, kad dažniau save žaloja ilgam laikotarpiui įkalinti asmenys (Stanionytė, Zajančkauskaitė-Staskevičienė, 2010; Bandzevičienė, Tamulevičienė, 2009). Mūsų tirtoje imtyje daugiausiai save žalojančių asmenų atlieka santykinai vidutinės trukmės laisvės atėmimo bausmę – iki 5 metų (31 proc.). Mažiausiai save žalojančių tiriamųjų buvo nuteisti iki vienerių metų ir ilgesniam nei 10-čiai metų.

Analizuojant pagal atskirus vidinės darnos komponentus (supratingumo ir prasmingumo), paaiškėjo, kad didesne vidine darna ir aukštesne savigarba pasižymi jaunesnio (19–34 metų) amžiaus save žaloję nuteistieji nei vyresnio amžiaus (35–56 metų). Taigi, galima daryti prielaidą, kad vyresnių nuteistųjų grupėje savęs žalojimo riziką galėtų mažinti vidinės darnos ir savigarbos ugdymas, o jaunesnių grupei reikėtų ieškoti kitų apsaugančių veiksnių.

Rezultatai parodė, kad savęs nežalojusių nuteistųjų vidinė darna siejasi su nusikaltimo pobūdžiu: savęs nežaloję nuteistieji, atliekantys bausmę už nesmurtinį nusikaltimą, pasižymi aukštesniu prasmingumo suvokimo lygiu negu atliekantys bausmę už smurtinį nusikaltimą. Dėsningumą, kad sunkesnis nusikaltimas siejasi su mažesne nuteistųjų vidine darna, atskleidžia ir kitų autorių gauti duomenys (Malinauskas ir kt., 2008).

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

Save žaloję nuteistieji pasižymi žemesniais vidinės darnos, savigarbos rodikliais negu savęs nežalojusieji. Tokie rodikliai būdingi vyresnio

amžiaus, smurtinius nusikaltimus įvykdžiusiems, ilgesniam laikui nuteistiems asmenims.

Taigi, save žalojantiems vyresnio amžiaus, smurtinius nusikaltimus įvykdžiusiems ir ilgesniam laikui nuteistiems asmenims labiausiai reikia socialinės reabilitacijos specialistų ir psichologų pagalbos. Vykdam tikslinę savęs žalojimo prevenciją, būtent šių subgrupių nuteistiesiems rekomenduojamas socialinių kompetencijų ugdymas ir kitokia vidinė darną skatinanti parama, taip pat reikėtų parengti atitinkamą paramą teikiančių specialistų (Humber et al., 2011). Išmokimas atpažinti ir reikšti jausmus, paprašyti pagalbos ir kiti socialiniai įgūdžiai leistų geriau sutarti su savimi ir socialine aplinka, – tai gali apsaugoti nuo pakartotinio teisėtvarkos pažeidimo ar savęs žalojimo.

Autoriai, tyrinėjantys vidinės darnos ir savigarbos vystymąsi, daugiausia analizuoja psichoanalitinės terapijos, psichodramos ir naratyvinės terapijos poveikį. Turint omenyje tikslinę pagalbos grupę – save žalojančius vyresnio amžiaus, neaukštą išsilavinimą turinčius, sunkius nusikaltimus įvykdžiusius nuteistuosius, prieinamiausia socialinės reabilitacijos forma būtų naratyvinė terapija. Vyresni nuteistieji dažnai yra sukaupę daug slegiančios patirties, kuri prastai integruota, nesuprasta, nesusieta su asmenybe. Gyvenimo istorijos peržvalga ir interpretavimas didina asmenybės integraciją, gilina gyvenimo suprantamumo, nuoseklumo, prasmingumo jausmą, tikėjimą, kad galima kontroliuoti tam tikras gyvenimo sritis. Spontaniškos slegiančių gyvenimo įvykių reminiscencijos kelia neigiamas emocijas ir menkina savigarbą, o gyvenimo istorijos pasakojimas klausytojui, kuris padeda ją struktūruoti ir duoda teigiamą grįžtamąjį ryšį, teikia jėgų ir vysto teigiamą tapatumą – prisitaikymui svarbius veiksnius.

TYRIMO RIBOTUMAI

Buvo apklausti tik vyrai, todėl negalime daryti išvadų apie moterų vidinės darnos ir savigarbos sąsajas bei ryšį su demografinėmis charakteristikomis. Save žalojusieji nuteistieji dėl kalnimo pobūdžio galėjo būti apklausiami tik individualiai. Nors klausimyne nereikėjo nurodyti asmens atpažinimo duomenų, šie respondentai galėjo iš dalies nepasitikėti tyrėju ir pateikti nenuoširdžius atsakymus. Dėl tiriamųjų imties

kompleksiškumo tikslinga ir toliau ieškoti galimybių patikimai rinkti tyrimų duomenis bei analizuoti pagalbos būdų veiksmingumą.

PADĖKA

Autorės dėkoja Kauno tardymo izoliatoriaus Socialinės reabilitacijos skyriaus I. e. vyr. specialistės pareigas einančiai Daliai Žąsytytei už konstruktyvius pasiūlymus rašant šį straipsnį.

LITERATŪRA

1. Antonovsky, A. (1993). The Structure and Properties of the Sense of Coherence Scale. *Social Science and Medicine*, 36 (6): 725–733.
2. Antonovsky, A. (1995). *Rozwiklanie tajemnicy zdrowia*. Warszawa: Jossey-Bass, Inc. Publishers.
3. Avižienis, D. (2005). Psichosocialinių krizių prevencija laisvės atėmimo sąlygomis. *Socialinis darbas*, 4 (1): 106–117.
4. Bahr, S. J., Harris, L., Fisher, J. K., Armstrong, A. (2010). Successful Re-entry. *International Journal of Offender Therapy & Comparative Criminology*, 54 (5): 667–692.
5. Bandzevičienė, R., Tamulevičienė, M. (2009). Tyčinio savęs žalojimo reiškiniai pataisos įstaigose. *Socialinis darbas*, 8 (1): 112–123.
6. Brooker, C., Repper, J., Beverley, C., Ferriter, M., Brewer, N. (2002). *Mental Health Services and Prisoners: A Review*. Sheffield, UK: Mental Health Task Forc.
7. Flensburg-Madsen, T., Ventegodt, S., Merrick, J. (2005). Sense of Coherence and Physical Health. A Review of Previous Findings. *Scientific World Journal*, 25: 665–673.
8. Fritz, J., Walters, B., Krajewski, E. R. (2010). Prisoner Reentry: An Assets-Based, Capacity Building Community Practice Pilot Program. *International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, 5 (2): 579–588.
9. Humber, N., Hayes, A., Senior, J., Fahy, T., Shaw, J. (2011). Identifying, Monitoring and Managing Prisoners at Risk of Self-Harm/Suicide in England and Wales. *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 22 (1): 22–51.
10. Young, M. H., Justice, J. V., Erdberg, P. (2006). Risk of Harm: Inmates Who Harm Themselves While in Prison Psychiatric Treatment. *Journal of Forensic Sciences*, 51 (1): 156–162.
11. Jeglic, E. L., Chapman, J. E., Sharp, I. R., Brown, G. K., Beck, A. T. (2005). A History of Family Suicide and Problem Solving Abilities in a Sample of Suicide Attempters. *Archives of Suicide Research*, 9 (2): 135–146.

12. Kenning, C., Cooper, J., Short, V., Shaw, J., Abel, K., Chew-Graham, C. (2010). Prison Staff and Women Prisoner's Views on Self-Harm: Their Implications for Service Delivery and Development: A Qualitative Study. *Criminal Behaviour & Mental Health*, 20 (4): 274–284.
13. Lohner, J., Konrad, N. (2006). Deliberate Self-Harm and Suicide Attempt in Custody: Distinguishing Features in Male Inmates' Self-Injurious Behavior. *International Journal of Law and Psychiatry*, 35 (2): 173–187.
14. Malaškevičius, J. (2006). Asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, individualumas. *Socialinis ugdymas*, 2 (13): 10–28.
15. Malinauskas, R., Malinauskienė, V., Dumšienė, A., Šniras, D. (2008). Rizikos grupės vaikų socialiniai įgūdžiai ir vidinė darna. *Sveikatos mokslai*, 5: 1935–1938.
16. Ramluggun, P. (2011). Beyond Observation: Self Harm in Prisons. *Mental Health Practice*, 14 (9): 16–20.
17. Sakelliadis, E. I., Papadodima, S. A., Sergentanis, T. N., Giotakos, O., Spiliopoulou, C. A. (2010). Self-Injurious Behavior among Greek Male Prisoners: Prevalence and Risk Factors. *European Psychiatry*, 25 (3): 151–158.
18. Savolainen, J., Suominen-Taipale, A., Hausen, H., Harju, P., Uutela, A., Martelin, T., Knuuttila, M. (2005). Sense of Coherence as a Determinant of the Oral Health-Related Quality of Life: A National Study in Finnish Adults. *European Journal of Oral Sciences*, 113: 35–43.
19. Stanionytė, V., Zajančauskaitė-Staskevičienė, L. (2010). Linkusių save žaloti ir savęs nežalojusiu įkalintų asmenų emocinės būsenos įverčių palyginimas. *Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichosocialinis požiūris*, 7: 111–129.